

Recenziók

Csányi Gergely

A letűnt társadalmak mikroszociológiája, avagy Schütz Nekeresdpusztán

Németh Krisztina (2018): *Életvilág-értelmezések. Utak felbomlott életvilágokhoz*. Budapest: Argumentum.

A kortárs szociológiai képzés különös – bár nem egyedülálló – jellemzője, hogy az úgynevezett „módszertani” és az úgynevezett „elméleti” részek élesen elkülönülnek egymástól. A nagyobb egyetemeken a statisztikai és a módszertani tanszékek szervezik a módszertani órákat, az esztörténeti tanszék az elméleti órákat. Az előbbieken a hallgatók megtanulják, hogyan kell kérdőívet szerkeszteni, adatot elemezni és elkészíteni egy interjút, míg az utóbbiakon a szociológia elmélettörténetét Weberől és Durkheimtől a kortársakig. Mindközben jellemzően fogalmunk sincs, mi köze van egymáshoz e kettőnek. A tanszékek és az órák e specifikációja predesztinálja a szociológus hallgatókat arra, hogy sokszor olyan szakdolgozatokat készítsenek, melyekben egy gondos empirikus elemzés elé be van erőltetve némi elmélet, vagy hogy az elméletek alapos ismertetése után valamiféle tessék-lássék empiria következzen, de úgy, hogy mindkét esetben a módszertani és az elméleti részt vaskos episztemológiai szakadék választja el egymástól. Németh Krisztina könyvét azért kellene a kötelező irodalmak közé emelni a szociológiaképzésekben, mert így azok, akik most ismerkednek a szociológiával, megismerhetnének egy olyan monográfiát, amelyben az úgynevezett módszertan és az úgynevezett elmélet szervesen kapcsolódik egymáshoz, és amelyben a szerző folyamatosan reflektál nemcsak e kettőre, hanem a viszonyukra is. Az *Életvilág-értelmezések* remek példa arra, miként kell úgy szociológiát csinálni, hogy az elméletileg és módszertanilag is igényes legyen, ahol e kettő kerek egészet alkot, és egyik sem toldalék a másik mellett. Tehát, hogy hogyan kell *jól* empirikus szociológiát csinálni.

Ugyan az előbb említett bevezető kvalitatív módszertani órákon a szimbolikus interakcionizmus és a hermeneutika mellett meg szokás említeni a fenomenológiát is mint a kvalitatív kutatási hagyomány egyik elméleti alapját, de ahogy arra a szerző is felhívja a figyelmet (13), az életvilág fogalma sokkal inkább ahhoz a társadalomelméleti kérdéshez kötődő absztrakt fogalom, hogy az egyéni cselekvők miként képesek összehangolni a cselekvéseiket (lásd még Sik 2012: 11–28), mintsem empirikus vizsgálatok kutatási kereteibe illeszkedő koncepció. Németh számára mégis azért válik empirikusan érdekessé a fogalom, mert általa arra kérdez rá: hogyan képes a terepkutató hozzáférni eltűnt társadalmak reflektálatlan társas hétköznapi tudásaihoz, szokásaihoz, jelentéseihez. A történeti szociológia, a társadalomtörténet és a tudásszociológia számára alapvető kérdés, hogy ott, ahol egy társadalom a történeti események hatására eltűnt, szétszóródott, át kell-e adni a terepet a főáramú eseménytörténeti történettudománynak, vagy megismerhetők a letűnt társadalmak mikroszociológiai szempontból. Tehát, hogy léteznek-e utak a felbomlott életvilágokhoz.

Így a monográfiában megfogalmazódó legfőbb kérdés, hogy mi a haszna az életvilág-koncepciónak az empirikus kvalitatív szociológia számára, illetve fordítva: hogyan ragadhatók meg narratív interjúkkal – ha ez egyáltalán lehetséges – azok az eltűnt múltba veszett, közvetlenül nem elérhető jelentéshorizontok, melyek egykor rutinszerűen és reflektálatlanul szervezték az életet, és amelyek értelemmel telítették a társas cselekvéseket.

A két empirikus kutatás eredményei azonban mindössze háttérként, utalásként szerepelnek a könyvben, mivel az összehasonlítás nem a két történetileg kialakult életvilágra (társadalmi csoportra vagy mikrolokálitásra) irányult, hanem az életvilágok emlékezeti integráltságának, felidézhetőségének és narratívába öntésének jellegzetes módjaira. Ezen kérdések mögött voltaképpen a múltbéli világok megszakítottsága vagy folytonossága, a felidézés tudatossága, valamint az életvilágok reflektálatlanságának kérdései állnak (14–15).

Az életvilág-fogalom empirikus alkalmazhatóságát firtató kérdések alkotják a könyv gondolati vázát (15).

Ugyan a könyv pont azért érdekes, mert abban folyamatos összeköttetésben vannak a konkrét empirikus kérdések és a tágabb módszertani tapasztalatok, Németh mégsem valamiféle receptet kíván nyújtani az életvilág-koncepció kvalitatív módszertanban való felhasználásáról, vagy valami végérvényeset e kettő kapcsolatáról. Ebben az értelemben nem módszertani kézikönyv, amit a kezünkben tartunk. Inkább egy reflexióval és önreflexióval végigvezetett kísérletsorozatot olvashatunk végig, ami egy olyan utat mutat be, amelyen minden kvalitatív kutatónak végig kell járnia, miközben a terepen dolgozik a saját módszereivel és a választott elméleti keretével. Mindenkinek saját magának. És épp ettől olyan izgalmas ez a monográfia. Németh folyamatában szelektál a rendelkezésre álló életvilág-koncepciók között (Schütz 1984a [1960], 1984b [1963], illetve Habermas 2011 [1981]), a folyamat során reflektál elméletre, módszertanra és nem utolsósorban saját magára is. Ettől az olvasónak helyenként Nigel Barley (2009 [1983]) ártatlan¹ antropológusa juthat eszébe, habár e két munkát karakteresen megkülönbözteti Németh társadalomelméleti érdeklődése és felkészültsége.

A könyvben feldolgozott első terepmunka Szántáshoz,² egy rurális jellegű dunántúli kisvároshoz kötődik, és egy zsidó életvilág rekonstruálását tűzte ki célul. A kisváros 19–20. szá-

1 A magyar fordításban a nem túl szerencsés „zöldfülű” fordítást kapta.

2 A könyvben mindkét terep anonimizált.

zadi városiasodása egybefonódott a helybeli zsidóság polgárosodásával. De ahogy a polgárosodott zsidóság, ugyanúgy az annak életviteléhez tartozó infrastruktúrák is eltűntek a II. világháború alatt és után.

A háborúban és a fosztogatásban nemcsak a korábbi élet tárgyi feltételei (házak, műhelyek, bútorok, vagyontárgyak) veszttek el, hanem az életvilágot szervező keretek is megsemmisültek. Többé már nem volt érvényes a valamikori tapasztalati tér és elváráshorizont (...), a kiszámítható igazságos világba vetett hit semmivé foszlott (...). A radikális felbomlás tulajdonképpen nem is a táborlét borzalmaival kezdődött, hanem az otthon elhagyásával (41).

A szántási zsidóság túlélői jellemzően elköltöztek, kapcsolataik felbomlottak, és mind a világhoz, mind saját zsidóságukhoz való viszonyukat újraértelmezték. Ezért is szerepel a kötetben hangsúlyos helyen a (kollektív) traumaelmélet. Németh alapvetően a mindennapokat szervező jelentéshorizont, az életvilág radikális érvénytelenedésén keresztül ragadja meg a kollektív traumát. A szántási terep kapcsán az alapvető kérdés úgy specifikálódik, hogy miként lehet hozzáférni olyan életvilágokhoz, melyeket egy traumatikus történeti esemény radikálisan érvénytelenített.

A korábban eligazítást nyújtó megkérdőjelezhetlenül adott tudások hirtelen és radikális érvénytelenedése utólagosan megvilágítja az egykor rutinszerűen, reflektálatlanul használt tartalmakat, így a kollektív trauma egy sajátos perspektívát nyújt a már felbomlott életvilágok értelmezéséhez (45).

Ugyanakkor még a traumában eltávolodott, idegenné vált életvilág sem tehető közvetlenül az interjú témájává, hiszen a cselekvési helyzeteket az egyéni cselekvők csak az életvilágon belül képesek értelmezni. Így Németh narratív élettörténeti interjút vesz fel, és közvetve próbálja rekonstruálni a múltba vesztett életvilágot. A könyvben egyszerre izgalmasan és elméletileg felkészülten interpretálja azokat a nehézségeket, amelyek abból erednek, hogy egy közös kortárs jelentéshorizonton belül – mely természetesen szükséges az interjú társas (kommunikatív) cselekvéséhez – próbál hozzáférni egy másik, letűnt jelentéshorizonthoz.

A könyvben szereplő másik terep egy az előzőhöz térben közeli életvilág, mely azonban sokkal folytonosabb és kevésbé traumatizált: a nekeresdpusztai uradalmi cselédek életvilága. A nekeresdpusztai uradalmi cselédek életét a munkahely és a lakóhely egysége és a mobilitási lehetőségektől nagyjából mentes agráriumhoz kötöttség határozta meg. Az uradalmi cselédek számára a II. világháború életveszélyes helyzeteket hozott, ugyanakkor valamiféle rutinszerűségről is beszámoltak, a háború nem érvénytelenítette radikálisan a mikrotársadalom életvilágát. Ugyanakkor a világháború utáni események, a földosztás, majd a föld visszavétele, a tézsesítés átstrukturálta a mindennapokat szervező jelentéshorizontot. Így itt az a kérdés, hogy a sokkal folytonosabb, kevésbé traumatizált életvilágot hogyan rekonstruálhatja a kutató. A modern kollektívtrauma-elméletek alapvető kiindulópontja a holokauszt, mely semmilyen más történeti eseményhez nem hasonlítható, illetve az ontológiai gonosz státuszát szerezte meg magának (Gyáni 2011: 14), mert a vele járó szenvedés élettörténetekbe illeszthetlensége megkérdőjelezhetetlen és az azt átélők számára univerzálisan kollektív. Ez az elméleti alapvetés jól illeszkedik a szántási terephez, ahol a kollektív holokauszttrauma jelent meg. Ráadásul a társas jelentéshorizont radikális felbomlását tekintve mondhatni tipikus esete. Ugyanakkor Nekeresdpuszta esetében a kutató egy sokkal inkább nosztalgikus, csak partikulárisan traumatizált emlékezzettel találkozik, mely más életvilág-rekonstruálási stratégiát követel meg.

A pusztaiak a visszaemlékezéseikben nemcsak az idő múlásával, hanem az idő hiányával is szembesülnek. Azt hangsúlyozzák, hogy bár keményen dolgoztak, „*régen mindenre volt idő*”, azaz a puszta elszigeteltsége ellenére a hagyomány által megszabott életrend értelemmel töltötte meg a mindennapokat. Ezt veszteségként élik meg, mivel a mostani élethelyzetük egy kevésbé integrált közösség kiüresedett mindennapjaihoz és egy „*lerobbant*” pusztához köti őket (122).

Bár a II. világháború fontos választóvonal a régi és az újabb világok között, a törést nem a veszteség, hanem az autentikus világ hiánya jelzi. A pusztaiak visszaemlékezései azért a *világokról*, a rendről és a benne elfoglalt helyükről szólnak. (...) A jó világok (...) *hiánya*, és nem a specifikus veszteségek formálják a felidézést (122).

A trauma értelmezése kikényszeríti az élettörténet tudatos újírását és uralását, ami a narratívák struktúráját messzemenően befolyásolja. A nosztalgia ezzel szemben *tudattalanul* alakul ki, a „*tudattalan fantáziamotívumok*” (...) konstituálják a múltat és a jelenbeli identitást (125).

Talán nem is rekonstruálni kell ezt az életvilágot, hanem interpretálni és megérteni a dicső (talán sosem volt) múlt szerepét a jelen életvilágában.

A kötet végén a szerző számot vet elméletéről, módszertanról és a saját szerepéről. Mindvégig saját helyzetében maradva, nem absztrahálva a konkrét kutatási kontextust, de folyamatosan felhasználva az impozáns méretű szakirodalmat. Ahogy fentebb írtam, a monográfia semmiképp sem módszertani kézikönyv, de aki terepmunkát végez, annak már amiatt is érdemes végigolvasnia, mert sokat lehet tanulni abból, ahogy Németh a saját magára való reflexióhoz felhasználja a releváns módszertani irodalmakat.

Goffman (...) szerint a sikeres terepmunkához elengedhetetlen egy jó és minden körülmények között fenntartott történet a kutató jelenlét okáról. Azaz a terepi jelenlétet az ott élők szemében értelmessé kell tenni (...). Amikor az első nap próbáltam „*kulcsadatközlőm*” segítségével bejutni a házakba, kiderült, hogy az első zavaromat a terepen éppen a jó és hihető történet hiánya okozta. Azaz hiába volt a kutatással kapcsolatos történet igaz, és bármennyire is igyekeztem azt a közösség nyelvén megfogalmazni (...), az csak fokozta a jelenlétemmel és az interjúra való felkéréssel keltett gyanakvást és értetlenséget (139).

Ugyanakkor a monográfia számot tarthat azok érdeklődésére is, akik fenomenológiával, vidékszociológiával vagy kollektívtrauma-elmélettel foglalkoznak. De a jó értelemben vett regényszerű, sodró narratíva miatt azoknak sem túl magas belépési küszöbű a könyv, akik csak érdeklődnek a társadalomtudományok iránt, vagy most vesznek részt társadalomtudományi képzésben. Azért (is), mert a monográfia kedvet csinál a szociológiához.

Hivatkozott irodalom

- Barley, Nigel (2009 [1983]): *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból*. Budapest: Typotex.
- Gyáni Gábor (2011): Kulturális trauma adott vagy teremtett? A trauma alakzatai. *Studia Literaria* 50(3–4): 5–20.
- Interneten: http://studia.lib.unideb.hu/file/6/szamok/38/STUDIA_2011-3-4_A_trauma_alakzatai.pdf.
- Habermas, Jürgen (2011 [1981]): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Schütz, Alfred (1984a [1960]): A társadalmi valóság értelemfeltel felépítése. In *Fenomenológia a társadalomtudományokban*. Hernádi Miklós (szerk.). Budapest: Gondolat, 159–178.
- Schütz, Alfred (1984b [1963]): A cselekvések köznapi és tudományos értelmezése. In *Fenomenológia a társadalomtudományokban*. Hernádi Miklós (szerk.). Budapest: Gondolat, 178–229.
- Sik Domonkos (2012): *A modernizáció ingája. Egy genetikus kritikai elmélet vázlatja*. Budapest: ELTE Eötvös.

Csányi Gergely

szociológus, Helyzet Műhely (Budapest); PhD-hallgató, PTE-BTK, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola,
illetve Pszichológia Doktori Iskola (Pécs)

MEGJELENT! MEGJELENT! MEGJELENT!

Társadalomtörténeti Monográfiák 8. kötete

Keszei András

A KÖZÉPFOKÚ OKTATÁS FELEKEZETI
VÁLTOZATAI
ÉS TÁRSADALMI HÁTTERE
A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN PESTEN

A 19. század első felében Pest városában működő két gimnázium, a piarista és az evangélikus középiskola diákjairól részletes információkkal szolgálnak az iskolai anyakönyvek, amelyek alapján a monográfia a két iskola tanulóinak társadalmi összetételét vizsgálja meg és veti össze a 19. század első felében. A származás és az iskola által közvetített kultúrjavak találkozása a különböző csoportok esetében eltérő értelmezési lehetőségekre enged következtetni. Az oktatás integrációs szerepe a történelem folyamán a nyilvános, intézményes oktatás terjedésével egyre jelentősebbé vált. Ez persze területeként és foglalkozáscsoportonként különböző ütemben zajlott, de a folyamat iránya mindenütt hasonló volt. A rendi társadalom viszonyai között az előrelépés több lehetőséget is jelentett, a nem nemesek „tömegei” számára azonban a leginkább az a mai szemmel meglehetősen szűknek látszó mobilitási útvonal vezetett a felemelkedés, a foglalkozás- és státusváltás felé, amelyik az iskolarendszeren keresztül haladt a honorációról felé. Az iskolában szerzett kulturális tőke azonban a fentihez hasonló, határozottabb szülői stratégiák híján is értékes „jószág”, amelyből a nyilvánosság előtt megcsillantva tekintélyt lehet kovácsolni. Ez, ha nem is járt együtt látványos emelkedéssel, mindenképpen javított az iskolázottabbak helyzetén, annak az egyszerű ténynek köszönhetően, hogy a gimnáziumban szerzett tudás, bármilyen haszontalan volt a később fizikai munkából élők számára, a hozzá fűződő jelentéseknek köszönhetően értéként jelent meg a társadalom szemében.

A 342 oldalas kötet bolti ára 3200 Ft, megrendelhető a terjesztes@korall.org e-mail címen vagy www.korall.org honlapon.

Személyes átvétellel (Budapesten) a kiadó 25% árengedményt (2400 Ft) biztosít, postai kézbesítés esetén 10% kedvezményt (2880 Ft) ad.

Várjuk megrendelését!

Korall Társadalomtörténeti Egyesület

